

**BALÁZS GÉZA: NYELVSZOKÁSOK. A NYELVSZOKÁSOK
MINT SZIMBOLIKUS NYELVI CSELEKVÉSEK
ÍRÁSOK AZ ANTROPOLÓGIAI NYELVÉSZET KÖRÉBŐL (IKU-MONOGRÁFIÁK 4.)
Inter–IKU, Budapest. 2020. 274 lap**

A huszadik század utolsó évtizedeiben megerősödtek azok a törekvések, amelyek a nyelvet társadalmi jelenségként kívánták vizsgálni. Az irányzatok egyikét szociolingvisztika néven jegyzik a szakirodalomban, a másikat nyelvészociológiként. Ez utóbbi a társadalmat a nyelven keresztül szándékozik vizsgálni. Ezek az irányzatok Magyarországon is ismertté váltak, sok vitát váltva ki a terminusok használatát és illetékességi körét illetően. Dell Hymes magyarul megjelent tanulmányai a beszélésnek nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi vonatkozásaira hívták fel a figyelmet. Az általa használt kommunikatív kompetencia fogalma arra vonatkozik, hogy a beszélőnek a közlés érvényessége érdekében mindazokat a tényezőket is fel kell ismernie, amelyek adott beszédhelyzetben befolyásolhatják a mondanivalót.

A beszélés mint társadalmi szokás néhány magyar és nem magyar néprajzkutató érdeklődését is felkeltette, a vizsgált témák azonban általában egy problémára terjedtek ki. A társadalomnéprajzi kutatásokban találunk példát a megszólítás vagy a köszönés illemszabályainak gyűjtésére, a névadás, a rokonsági megnevezések, az állatnevek használatának, lokális változatainak a számbavételére. A mesei nevek gyűjtésében néprajz szakos egyetemi hallgatóként Balázs Géza is részt vett (Balázs 1983; Balázs–Várkonyi 1987; Balázs–Barati–Wolosz 1989). Péntek János kolozsvári nyelvészprofesszor 1964 óta közölt etnolingvisztikai tanulmányokat, Keszeg Vilmos (2018) néprajzkutató, ugyancsak kolozsvári egyetemi tanár *A beszélés antropológiája* címmel írt

tankönyvet. Ezzel a néhány példával csupán arra utalok, hogy van érdeklődés a beszélés helyzeteinek, alkalmainak és eszközeinek a kutatása iránt, bár az ehhez szükséges módszertan a néprajz keretei között még nem alakult ki igazán. A langue és parole/nyelv és beszéd kettségének a rendszer jellegű kapcsolata Ferdinand de Saussure (1857–1913) óta foglalkoztatja a kutatókat, akik évtizedeken át újabb és újabb szempontokat érvényesítettek munkáikban. Újabb példa erre a bemutatott kötet.

Balázs Géza munkássága szerteágazó, a kultúra és művelődés számos területére kiterjed. Nemcsak elméletileg tájékozott, nemcsak sokat publikáló szerző, hanem keresett oktató és sokféle rendezvény kedvelt előadója. (E könyv belső címlapjának a hátoldalán olvashatjuk a tanárainak szóló dedikációt és annak a tizennégy felsőoktatási intézménynek a felsorolását, ahol eddig a szerző oktatott.) A covid alatt elhatározta, hogy tanulmányaiból könyveket szerkeszt: ebből született meg az általa karanténtrilógiának (covidtrilógiának) nevezett sorozat. Így együtt olvasva az írásokat tűnik ki igazán, milyen jelentős életmű született meg az antropológiai nyelvészet tárgykörében. Az Egyesült Államokban, Franciaországban és Olaszországban az antropológiai nyelvészetet/etnolingvisztikát az antropológia egyik ágának tekintik, nálunk még nem dőlt el a kérdés. A szociolingvisztika helyét a nyelvészek egyértelműen a nyelvtudomány keretei között határozták meg. Az etnolingvisztika általában olyan nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik, amelyek

nem illeszkednek eléggé a nyelvészet hagyományos keretei közé (lásd ehhez a kérdéshez Szépe 1969; Gulya 1970). Szerzőnk *Nyelvszokások* című kötete – a trilógia további két kötetével együtt (Balázs 2021, 2022) – éppen ebbe a kontextusba illeszthető, és a szó szoros értelmében véve hiányt pótló. Az említett kutatási irány lényege röviden szólva az, hogy a vizsgálat a nyelvnek adott szociokulturális közegben való használatát tárja fel. A pragmatika feltérképezése, illetve az empirikus adatgyűjtés fontos része a kutatásoknak. Ezek a követelmények valósulnak meg mind a három kötetben, még akkor is, ha egyik-másik tanulmánynál a hangsúly a folklorisztika, a stilisztika vagy a szemiotika felé billen el. A kötetek gondosan szerkesztve, négy részre osztva 25-20-25 tanulmányt tartalmaznak, és megfelelő jegyzetapparátussal, jegyzékekkel, mutatókkal, diszkrétan alkalmazott illusztrációkkal vannak ellátva. A *Nyelvszokások* című könyv borítóján üres tojánhéjakkal díszített szalmakoszorút láthatunk, aminek a jelentése nem is szorul magyarázatra. (Ezt és a kötetben szereplő további tizenegy képet a szerző fényképezte.)

Ez a könyv a beszélés mint szokás nyelvi megnyilvánulásainak a mozaikjait átfogó körképpé alakítva adja át az olvasónak. A nyelvészokások kifejezés használata azt jelenti, hogy nemcsak szövegfélék/-típusok nyelvészeti bemutatásáról van szó (arról is), hanem a lokúció-illokúció-perlokúció tükrében is megláthatjuk a vizsgált jelenségeket. A nyelvészetben ismert beszédaktus-elmélet ismerete nem annyira a témák megválasztásában érzékelhető, inkább a tárgyalásmódban, mivel a szerző jobbara a beszélés tartalma és a kommunikációban fontos elemek összefüggéseire mutat rá. Ez nem jelent azonban egyoldalúságot. Éppen Balázs Géza sokoldalú tájékozottsága – nemcsak a tudományo-

kat illetően, hanem a távoli földrészeket is érintő utazásain szerzett tapasztalatai alapján is – predesztinálják őt olyan interdiszciplináris tudományok művelésére, mint az antropológiai nyelvészet. A tudománytörténet ugyan ismeri ennek az irányzatnak a korábbi művelőit is, a 2010-es évek óta azonban Balázs Géza igen következetesen folytatja ilyen jellegű kutatásait.

A *Nyelvszokások* kötet az elméleti elgondolások pragmatikáját mutatja be, tematikai szempontból igazán változatos, érdekes témákat választva ki. Az első, a *Gondolkodás* című rész hat fejezete lényegében azzal a nyelvfilozófiai kérdéssel foglalkozik, hogy az emberi gondolkodás a nyelv kialakulásával és használatával mennyire képes a valóság minden árnyalatának a megragadására, kifejezésére. A nyelv határainak a feszegetése éppen nyelvi példákra támaszkodva igazán szellemes felvetés. Az álom nyelve vagy a nyelvi antropomorfizmus – csak példaként kiemelve – valóban egyetemes emberi vonásokat mutatnak. A *Nyelvkeletkezés*, a kötet második része sem nyelvtörténet, hanem annak a vizsgálatára, hogy milyen jelenségek alkalmasak a nyelv alakítására. Ebben a vonatkozásban nyilvánvaló, hogy a zene, zeneiség, a nyelvi eszközökkel elérhető zenei effektusok, kompozíciós elvek tárgyalása itt helyet kap. További fejezetek foglalkoznak a nyelvi játékokkal és ezek változataival (sorolók, furcsa ragozások, szóhatárok módosításai). Különösen érdekes, hogy nyelvész vizsgálja a nyelvhasználat azon formáit, amelyek örömet fejtenek ki. Ennek az írásnak a pártját is olvashatjuk, mivel a kötet harmadik részében (*A nyelv mélyén – nyelvészokások*) két tanulmány is foglalkozik a hungaropesszimizmus jelenségével, megnyilvánulási formáival. Egyébként ez a könyv legterjedelmesebb része. A nyelvhasználat társadalmi meghatáro-

zottsága, szokásszerűsége és világképi rendezettsége, valamint mindennek számos megnyilvánulása kerül az olvasó elé Balázs Géza vizsgálódásainak eredményeként. A kapcsolatteremtést, azok fenntartását szolgáló beszédaktusokat a köszönésen, megszólításon kívül még más sajátos viselkedési elemek is kísérik: járás közben a beszélők között a megfelelő távolságot hagyva meg kell állni, gesztusokkal ki kell fejezni az egymás felé fordulást, amit már-már ritualizált beszélgetés kísér. Érdekes kérdés lehetne az, hogy az ünnepi népszokások szövegei mennyiben fatikus jellegűek, és mennyiben hordozzák magának a szokásnak a jelentésére utaló elemeket. A mindennapi társas kapcsolatok fenntartásának ma is alapvető feltétele az ún. udvariassági szabályok betartása: erről művelődéstörténeti áttekintést kaphatunk az egyik fejezetben. A nyelvészeti pragmatika olyan kiemelt szempontjai, mint a kontextus, az attitűd és a sztereotipizált kifejezési formák jól érvényesülnek azokban a fejezetekben, amelyek a humorról, az agresszióról szólnak. A szerző érzékenységről tanúskodik, hogy szemügyre veszi az archaikus népi imákat, az angyalokkal kapcsolatos szóhasználat érzelmi hátterét is. Érdemei közé tartozik az a képessége, amely alapján felfigyel olyan nyelvi kifejezési formákra is, amelyek nehezen kategorizálhatóak. Így kerülhettek a kötetbe azok az írások, amelyeknek a tartalma a következő: kiszámolók, kicsinyítés, titkos nyelvek, illetve az interneten történő kommunikáció nyelve.

A kötet utolsó részében (*Változás*) összefoglalóan mutat rá Balázs Géza arra, hogy az antropológiai nyelvészet mint kutatási irány mennyire alkalmas arra, hogy a nyelv/beszéd elemzése révén a világgépre vonatkozó ismereteinket bővítsük.

A kötet újszerűsége minden bizonynyal az, hogy a szerző olyan témákat választott ki, amelyekről nyelvész ritkán értekezik. Másrészt minden esetben figyelembe veszi nemcsak a nyelvészeti szempontokat, hanem a meghatározónak tartott szociokulturális és történeti környezetet is. Ez a megközelítési mód kiterjed az olyan mentális és érzelmi sajátosságokra is, amelyek a beszéd előtti-ek vagy alattiak.

Napjainkban a minőség felső fokának a jelölésére gyakran használják a „magas” jelzőt. A közbeszédben gyakori, hogy ha valami nagyon jó, akkor azt a következő módon is kifejezhetjük: félelmetes, brutális, fenomenális, irtó jó, iszonyú jó, állati, marha jó, fergeteges stb. A könyv elolvasása után lehet választani vagy további jelzőket találni.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* (Magyar Névtani Dolgozatok 30.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* (Magyar Névtani Dolgozatok 72.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* (Magyar Névtani Dolgozatok 80.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza 2021. *A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet.* (IKU-monográfiák 6.) MNYKNT–IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv. Folklór, művészet, irodalom, nyelv. Folklórlingvisztikai tanulmányok.* (IKU-monográfiák 10.) MNYKNT–IKU. Budapest.

- Keszeg Vilmos 2018. *A beszélés antropológiája*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet. Kolozsvár.
- Szépe György 1969. Nyelvészeti diszciplínák és kommunikációkutatás. In: Szecskó Tamás – Szépe György (szerk.): *Nyelv és kommunikáció*. MRT Kommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 127–57.
- Gulya János 1970. Az etnolingvisztika magyar „előfutárai”. In: Szathmári István

(szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Tankönyvkiadó. Budapest. 131–46.

Verebélyi Kincső

az MTA doktora, ny. egyetemi tanár
ELTE BTK Folklore Tanszék

E-mail: verebelyi.kincso@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9009-7074>